

Een Vlaamse vertegenwoordiger van de Europese romantiek

‘De geest’, een ‘eigenaerdig’ verhaal van Theodoor Van Ryswyck (1837)

ADELHEID CEULEMANS

European Romanticism in early nineteenth-century Flemish literature

‘De geest’ [*The ghost*], a peculiar poem of Theodoor Van Ryswyck (1811-1849)

This article offers a textual analysis and contextual study of the 1837 narrative poem ‘De geest,’ by Theodoor Van Ryswyck (1811-1849), who is often referred to as the Flemish popular poet par excellence. The analysis of the text shows that Van Ryswyck was acquainted with literary Romanticism and that he applied Romantic ideas and literary features in his poems; he introduced Romanticism into early-nineteenth-century Flemish literature. In addition to its literary pioneering role, ‘De geest’ also had an important cultural-national function in the Belgian nation-state, only seven years old at the time. Together with other texts, for example the works of Conscience, it laid the foundation for the national-didactic poetics of nineteenth-century Flemish literature and contributed to the development of a Flemish (sub)national consciousness and identity. This article finally casts doubt on Van Ryswyck’s image as a popular poet.

In 1864 werd in het stadspark in Antwerpen een standbeeld van de schrijver Theodoor Van Ryswyck (1811-1849) onthuld. In 1884 werd het onder ruime publieksbelangstelling overgeplaatst naar de Yzeren Waag, die later werd herdoopt in Theodoor Van Ryswyckplaats. Het beeld is daar nu nog steeds te bewonderen. Uit deze en andere negentiende-eeuwse huldeblijken kunnen we afleiden dat Van Ryswyck voor zijn tijdgenoten een belangrijk figuur was. De informatie die over deze negentiende-eeuwse dichter wordt verschaft in secundaire literatuur is meestal anekdotisch, en veelal ook tendentiekus en ongenueanceerd. In ieder geval staat hij te boek als dé Antwerpse volksdichter bij uitstek.¹

1 Over Theodoor Van Ryswyck, zie onder meer Jacob Frans Johan Heremans, *Levensschets van Jan Theodoor Van Ryswyck* (Antwerpen 1850); Jozef Staes, ‘Theodoor Van Ryswyck. Zijn leven in verband met zijn tijd’ in: Theodoor Van Ryswyck, *Volledige werken van Theodoor van Ryswyck. Voor de eerste maal in den oorspronkelijken tekst en volgens tijdsorde gerangschikt, opnieuw uitgegeven met ophelderingen en een levensbericht van den dichter*, bezorgd door Jozef Staes (Antwerpen 1884) III, 351-428; Willem Van den Berg & Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900* (Amsterdam 2009) o.a. 348-358, 414-415, 476-477; Karel Wauters, ‘Terugblik op een tragisch dichterbestaan. Theodoor van Rijswijk’ in: Pierre Delsaerd & Marcus De

Afb. 1 Kopergravure op papier door Michiel Verswyfel, Theodoor Van Ryswyck, 1853. AMVC Letterenhuis (Antwerpen), R986/71527.

De recentere, laat-twintigste- en in sommige gevallen zelfs eenentwintigste-eeuwse literatuurstudie heeft geen nuance aangebracht in die beeldvorming. Van Ryswycks geschriften worden doorgaans getypeerd als negentiende-eeuwse rijmelarij: ‘typisch’ Vlaams en geenszins literair hoogstaand. Verschillende geschriften van Van Ryswyck zouden spelfouten, stilistische onvolkomenheden, grammaticale en lexicale onzorgvuldigheden bevatten. Dergelijke tekstuele nonchalance voedde zijn imago van weinig verijnd volksdichter. Helemaal verwonderlijk is dat niet: Van Ryswycks *Volksliedjes* (1846) bijvoorbeeld, sluiten inderdaad aan bij een volkse en lokale leefwereld en zijn dus herkenbaar voor brede bevolkingslagen in het negentiende-eeuwse Antwerpen.

Daar komt bij dat Van Ryswycks imago sterk leunt op een gekleurde interpretatie van biografische feiten. De Antwerpse dichter zou geldgebrek hebben geleden, maar die armoede kon zijn dichtader niet stelpen. Van Ryswyck is zeer jong gestorven, op 37-jarige leeftijd, en leed tijdens zijn laatste levensmaanden aan krankzinnigheid en waanbeelden, zo getuigen althans de vele anekdotes

Afb. 2 Titelblad van
Eigenaerdige verhalen.
Erfgoedbibliotheek
Hendrik Consience
(Antwerpen), C1656
ex. 1. Theodoor van
Ryswyck, Eigenaerdige
verhalen (Antwerpen
1837) 1-22.

over zijn levenseinde.² De hypothesen betreffende de doodsoorzaken gaan van *dementia praecox*, oftewel vroegtijdige dementie, tot syfilis. Beide ziekten zouden te wijten zijn aan zijn roekeloze, losbandige levensstijl. Bij zijn dood op 7 mei 1849 liet hij een vrouw en drie kinderen na. Deze biografie voldoet aan het romantisch stereotype van het destructieve kunstenaarsleven.

Zeldzame uitzonderingen op de tendentieuze negentiende-eeuwse, fla-

² Het 'temperament' van Van Ryswyck zou zijn geestesziekte deels kunnen verklaren, althans volgens Karel Van Acker. Een pseudo-wetenschappelijke analyse van de psyche van Van Ryswyck: Karel Van Acker, 'Theodoor Van Rijswijck' in: Karel Van Acker, *Vlaamse temperamenten* (Antwerpen 1944) 64-69.

mingantische twintigste-eeuwse en minimaliserende eenentwintigste-eeuwse beeldvorming, zijn Karel Wauters' 'Terugblik op een tragisch dichtersbestaan', een artikel uit 2004, en, zeer recent, de bijdrage van Couttenier over Van Ryswyck in *Alles is taal geworden*.³

Dit artikel gaat verder op de aanzet die werd gegeven door Wauters en Couttenier, maar verdiept en verruimt de bestaande inzichten over Van Ryswyck en zijn oeuvre. Het zal blijken dat de literaire romantiek van groot belang is om de cultuurhistorische betekenis van Van Ryswyck te kunnen duiden; niet vanwege die biografische gegevens die aan de romantische clichés tegemoet komen, maar om de intellectuele inzet van zijn schrijverschap te kunnen begrijpen. In de periode waarin Van Ryswyck als dichter actief is, bevindt de Europese romantiek zich op een hoogtepunt. Veel belangrijke aspecten uit die romantiek (aandacht voor het volks- en griezelverhaal, spel met intertekstuele verwijzingen, ambivalentie ten opzichte van het verlichtingsdenken, de omarming van cultuurnationalistische discourses) vinden we terug bij Van Ryswyck. Het was echter in de eerste plaats de politieke en intellectuele voorhoede die zich bezighield met de romantiek, en in deze kringen moeten we Van Ryswyck ook situeren. Zo zal blijken dat zowel vormtechnische als inhoudelijke aspecten van zijn teksten er duidelijk op wijzen dat deze teksten voor geletterde luisteraars en lezers bestemd zijn geweest.

In dit artikel zal eerst een beknopte cultuurhistorische plaatsing van Van Ryswyck als schrijver worden gegeven, gevolgd door een tekstanalyse, waarbij een aantal stilistische en inhoudelijke aspecten van de tekst gerelateerd zullen worden aan de kenmerken van de literaire romantiek.⁴ Er is gekozen om één exemplarische tekst centraal te stellen die het overgeleverde beeld van Van Ryswyck als eenvoudig volksdichter kan problematiseren. Het betreft het verhalende gedicht 'De geest' (1837).⁵ 'De geest' verscheen voor het eerst in *Eige-*

3 Wauters, 'Terugblik op een tragisch dichtersbestaan'; Van den Berg & Couttenier, *Alles is taal geworden*, o.a. 348-358, 414-415, 476-477.

4 De algemene, romantische literaire kenmerken die in onderstaande tekstanalyse worden aangehaald, zijn gedestilleerd uit artikelen over de literaire romantiek in *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis. Poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur* (1986) en in de recente editie *Van romantiek tot postmodernisme. Opvattingen over de Nederlandse literatuur* (2010). Marita Mathijssen, 'Romantiek in de Nederlandse letterkunde (1830-1840)' in: Gerrit Jan Van Bork & Nico Laan (red.), *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis. Poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur* (Groningen 1986) 67-77; Willem Van den Berg, 'Romantiek in de Europese letterkunde' in: Van Bork & Laan, *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, 44-54; Willem Van den Berg, 'Romantiek' in: Gerrit Jan Van Bork & Nico Laan (red.), *Van romantiek tot postmodernisme. Opvattingen over de Nederlandse literatuur* (Bussum 2010) 51-92; George J. Vis, 'Romantiek in de Nederlandse letterkunde (1800-1830)' in: Van Bork & Laan, *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, 55-66. Eigenschappen specifiek voor de 'zwarte romantiek' zijn onder meer gebaseerd op Mario Praz, *Romantic Agony* (Londen & New York 1970).

Voor de analyse van de literaire peritext werd gebruik gemaakt van het standaardwerk van Genette: Gérard Genette, *Seuils* (Parijs 1987).

5 Er wordt verwezen naar de primaire literatuur (de *casestudy*) in de tekst zelf: na een citaat of parafrase wordt het paginnummer tussen ronde haken toegevoegd. We verwijzen naar de eerste editie: Theodoor Van Ryswyck, 'De geest' in: Theodoor Van Ryswyck, *Eigenaerdige verhalen* (Antwerpen 1837) 1-22.

naerdige verhalen, Van Ryswycks debuutbundel uit 1837. Het gedicht telt 22 bladzijden en is het eerste verhaal uit de dichtbundel, na het voorbericht. Nog zes andere eigenaardige verhalen volgen op ‘De geest’: ‘De godenstryd’, ‘Mahomet’s dronkenschap’, ‘De duivel’, ‘De torenbrand’, ‘Quinten Metzys’ en ‘Diogenes’. We kunnen stellen dat een aantal literaire en poëtische bijzonderheden die in ‘De geest’ aanwezig zijn, representatief zijn voor de bundel *Eigenaerdige verhalen*. De eigen stempel die Van Ryswyck op zijn verhalen drukt, verklaart deels de titel van deze bundel. ‘Eigen-aerdig’ verwijst niet zozeer naar de heden ten dage courante betekenis van het woord (‘vreemd’, ‘zonderling’), maar naar de etymologische betekenis ervan: ‘volgens de eigen aard’.

Politiek-culturele context: cultuurnationalisme, sociale betrokkenheid en genootschappelijkheid

Bij de Belgische onafhankelijkheid werden de Vlamingen geconfronteerd met een geheel nieuwe politieke, culturele en literaire situatie. In de eerste decennia na de Belgische onafhankelijkheid ebde de Belgische onafhankelijkheids-euforie langzaam weg. Het Belgisch patriotisme maakte vanaf de jaren 1840 gestaag plaats voor een Vlaams cultuurnationalisme dat een Vlaamse subnatie, een Vlaamse *imagined community* ambieerde binnen de overkoepelende Belgische natiestaat.⁶

Na het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden moest een Vlaams-Belgische literatuur *ab ovo* worden gecreëerd: in de Nederlandse taal, maar toch verschillend van de Noord-Nederlandse literatuur en in de (tegen)spiegel van de omringende buurtculturen. De omstandigheden waren allerminst gunstig voor een dergelijke literaire ontwikkelingsgang. De dominantie van het Frans in de jonge Belgische natiestaat (ondanks constitutioneel bepaalde taalvrijheid) was een grote hinderpaal, zeker gezien het prestige en de eeuwenoude literaire reputatie van het Frans als cultuurtaal. Van Ryswyck behoorde samen met Hendrik Conscience tot de eerste generatie van Vlaams-Belgische literatoren die met een ‘nieuwe’, Vlaamse literatuur een bijdrage wilden leveren aan maatschappelijke processen, in het bijzonder aan de Vlaamse (sub)natievorming. Evident politiek waren onder meer Van Ryswycks *Politieke refereinen* van 1844, waarin hij zich keerde tegen Franstaligen en Frans-kiljons.

In ‘De geest’ wordt er op een implicietere manier gezinspeeld op flamin-gantische, cultuurnationalistische discussies. In een voetnoot van ‘De geest’ verwijst Van Ryswyck naar het spellingsdebat tussen particularisten en integrationisten, oftewel de voorstanders van een Vlaams-Belgische spelling en zij die van mening waren dat men zoveel mogelijk aansluiting moest zoeken bij de Noord-Nederlandse variant:

6 Benedict Anderson, *Imagined communities* (Londen 2006).

Ik vind er geene zwaarigheid in, de tweeklank EI op Y te laten rymen, ofschoon men zulks zelden by de hedendaegsche Hollandsche schryvers aentrefte. De uitspraak dezer woorden, welke in de Noordnederlandsche provincien verschillend is; heeft zich in België nimmer doen onderscheiden. (4)

Van Ryswyck kiest hier uitdrukkelijk voor de Vlaamse spellingsvariant.⁷ Hij alludeerde in meer dan één gedicht op de spellingsvete die het literaire veld in Vlaanderen gedurende enkele jaren beheerste.⁸ De spellingsoorlog zou pas goed losbarsten twee jaar na het verschijnen van de *Eigenaerdige verhalen*, in 1839, en zou maar liefst vijf jaar duren, tot 1844. Aanleiding tot de vete was de zogenaamde commissiespelling uit 1839, acht spel- en taalregels, opgesteld door de Taelcommissie waar onder meer Willems en Ledeganck in zetelden. Die taalregels sloten aan bij het Noord-Nederlands taalgebruik volgens de spelling van Siegenbeek en de spraakkunst van Weiland. Tegenstanders van deze commissiespelling situeerden zich in het katholiek-conservatieve kamp, met als bekendste vertegenwoordigers Behaegel, De Foere en Boon. Zij aegerden tegen de vernederlandsing van de spelling, verketterden de in hun ogen orangistische spelregels en stelden de spelvariant van Des Roches in de plaats. De spellingsoorlog werd in 1844 beslecht door een comité van filologen met onder meer Willems en Bormans, maar zou gedurende heel de negentiende eeuw blijven nazinderen.⁹

In een andere voetnoot verwijst Van Ryswyck naar de etymologie van het woord luster: 'Van ons oude woord luchter, zegt Bilderdijk ergens, hebben de franschen nu *lustre* gemaakt. Nemen we ons goed wederom, 't is het recht des oorlogs' (16). Deze passage is inderdaad te vinden in Bilderdijks vertelling 'Ridder Sox'. (Het verhaal krijgt van Bilderdijk overigens een motto van Voltaire mee die ook een rol opeist in 'De geest').¹⁰ Met deze voetnoot wijst Van Rijswijk op de eigenheid en ouderdom van de Nederlands-Vlaamse taal: 'luchter' (kroonkandelaar) is een afleiding van het Middelnederlandse 'luchten' (licht geven), de oorspronkelijke vorm van het werkwoord 'lichten'.¹¹ Een

7 Prudens Van Duyse gaat dieper in op de /ei/-/y/-spellingskwesitie in zijn recensie van de *Eigenaerdige verhalen* in de *Gazette van Gend*. Prudens Van Duyse, 'Bydragen voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen 2/38. Eigenaerdige verhalen, door Th. Van Ryswyck', *Gazette van Gend* 3453 (17/11/1837), s.p.

8 'Den heere De Decker', 'De abt De Foere' en 'Spellingslied' werden uitgegeven als afzonderlijk bundeltje onder de titel *Drie volksliedjes* (1844) en werden later opgenomen in *Volksliedjes* (1846). 'Aen alle onbekende epigrammisten en bedekte langooren' verscheen in *De Postryder van Antwerpen* op 30 november 1839. Het gedicht is ook terug te vinden in de verzamelde werken: Van Ryswyck, *Volledige werken van Theodoor van Ryswyck*, III, 47-48.

9 Mario Baeck & Ada Deprez, *Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften van de negentiende eeuw* (Gent 1987) II/18, 9; Guy Janssens & Ann Marynissen, *Het Nederlands vroeger en nu* (Leuven 2005) 148-153. Tijdens het Nederlandsch letterkundig congres van 1849 kwam men tot een gezamenlijk (Nederlands-Vlaams) beleid inzake spelling. De uiteindelijke resultante van de daar genomen besluiten was de spelling De Vries en Te Winkel, die in 1863 rechtsgeldig werd in België, in 1884 in Nederland. Zie onder meer Joep Leerssen, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en afbakening van Nederland, 1806-1890* (Nijmegen 2006) 106-107. Over de spellingsdebatten tijdens de romantiek in Nederland: Marita Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880* (Nijmegen 2004) 137-145.

10 Willem Bilderdijk, *Mengelpoëzy van Mr. Willem Bilderdijk* (Rotterdam 1823) II, 27.

11 Philippa, Debrabandere, Quak, Schoonheim, Van der Sijs (hoofdred.), *EWN*. Online raadpleeg-

dergelijke uitlating is cultuurnationalistisch geladen. De concurrentie met de Franse taal wordt aangewakkerd en uiteraard delft het Frans in deze talige strijd het onderspit, althans volgens Van Ryswyck ('luster' is geen nevenvorm van 'luchter', zoals Van Ryswyck poneert, maar een leenwoord uit het Frans). De authenticiteit van de taal moest de Vlaamse natie in wording traceren in het verleden, ze ouderdomspapieren verschaffen, en deze zo ook legitimeren.¹²

Van Ryswyck was niet alleen actief op het cultuurnationalistische vlak. De penibele socio-economische situatie van het volk is evenzeer een belangrijk thema in zijn oeuvre, bijvoorbeeld in *Antigonus, of De volksklagten* (1841). Een sociaal bewustzijn en sociale betrokkenheid zijn ook herkenbaar in 'De geest', zij het wederom op een impliciete manier. Een van de meest verachtelijke eigenschappen van het hoofdpersonage van 'De geest' is diens meedogenloosheid en egoïsme, niet het minst tegenover de arme medemens: hij gunt de armen zelfs niet de kruimels die overblijven na zijn Bourgondisch feestmaal (8). Ook in de bundel *Balladen* (1843) hebben meerdere hoofdpersonages die negatieve eigenschap, namelijk een gebrek aan filantropie. Sociaal engagement was geen uitzonderlijke eigenschap bij Europese romantische dichters. Vele romantische auteurs namen de materialistische inslag en het conventioneel gedrag van de zelfgenoegzame burger op de korrel.¹³

Allusies op de negentiende-eeuwse actualiteit zijn subtiel verwerkt in 'De geest'. Zo vinden we in het verhaal een toespeling op de straatverlichting op gas (op de concrete tekstpassage zal nog uitgebreid worden ingegaan). In het Antwerpse straatbeeld van 1837 was gasverlichting nog zeldzaam. Aanvankelijk stond de Scheldestad namelijk erg weigerachtig tegenover straatverlichting op gas, omwille van de financiële kant van de zaak én omwille van de potentiële gevaren ervan. Die laatste opvatting leidde ertoe dat de eerste Antwerpse gasinstallatie in 1826 werd geïnstalleerd in een 'milieu d'une population peu intéressante', namelijk in 'den Blijdenhoek'.¹⁴ In die buurt huisden vrouwen van lichte zeden, was een ziekenhuis voor lepralijders en een armenhospitaal gevestigd. Op 18 januari 1840 was het gebruik van gas ter verlichting van straat en stad officieel een feit in Antwerpen;¹⁵ vanaf 1841 breidde de gasverlichting zich verder uit. Uit die periode stamt Van Ryswycks *Nieuwjaerswensch der gaz-ontstekers* (1844).

baar op: <http://www.etymologie.nl> [12/07/2010].

¹² Zie onder meer Leerssen, *De bronnen van het vaderland*, 12.

¹³ Van den Berg, 'Romantiek in de Europese letterkunde', 51; Van den Berg, 'Romantiek', 60-61.

¹⁴ 'Den Blijdenhoek' bevindt zich heden ten dage op de kruising van de Willem Lepelstraat, Volksstraat en Scheldestraat te Antwerpen.

¹⁵ De Antwerpse bevolking zal haar argwaan tegenover het gasgebruik slechts zeer geleidelijk laten varen. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw kwam er een kentering: steeds meer straten kregen gasverlichting en het wantrouwen van de bewoners verdween. Aan het einde van de negentiende eeuw deed de elektrische straatverlichting haar intrede, ten koste van de gasverlichting. Tim Soens, Peter Stabel & Bart Tritsmans, 'Anders gaan leven? Spanningen en conflicten over stad en leefmilieu' in: Inge Bertels, Bert De Munck & Herman Van Goethem (eds.), *Antwerpen. Biografie van een stad* (Antwerpen 2010) 168-169.

Ten slotte was Van Ryswyck ook actief in genootschappelijke kringen. Alvorens de *Eigenaerdige verhalen* het licht zagen in boekvorm (1837) hadden ze hun orale première al doorstaan in De Olyftak, de Antwerpse rederijderskamer die in 1835 was heropgericht door Van Ryswyck en Michiel Van der Voort. De uitgegeven bundel is een kostbaar exemplaar, mooi en fijnzinnig vormgegeven; geenszins een goedkope volkseditie dus. Het *ex libris* in het exemplaar van de Universiteit Antwerpen maakt duidelijk dat het boek afkomstig is uit de collectie van Emiel Beuckeleers;¹⁶ een bekende figuur in Antwerpen als oprichter en conservator van het Antwerpse scheepvaartmuseum, en als zaakvoerder van het scheepsbouw- en reparatiebedrijf Donche en Beuckeleers. *Eigenaerdige verhalen* circuleerde, zoals het gros van Van Ryswycks teksten, in lokale, Antwerpse kringen van geletterden en verzamelaars.

Eigenaerdige verhalen: romantische kenmerken en topoi

Van Ryswyck zoekt in de bundel *Eigenaerdige verhalen* aansluiting bij de Europese romantiek. Het voorwoord van *Eigenaerdige verhalen* laat dit al zien: in het eerste deel (iii-vi) neemt de verteller de classicistische poëtische conventies op de korrel –, het tweede deel (vii-xii) is geschreven in het herkenbare cultuurnationalistische jargon van het negentiende-eeuwse, Vlaamse literaire normenstelsel. Inhoudelijk is het verhaal ‘De geest’ romantisch te noemen, onder meer vanwege een op alle niveaus spelende grensoverschrijding. Al in de derde strofe van ‘De geest’ merkt de verteller op dat zijn verhaal zich ‘machtig ver van hier’ afspeelt en dat het ook ‘vry al wat geleên’ is (4); het hoofdpersoon is ‘een ridder uit den ouden tyd’ (7). Die ridder wordt, evenals vele andere personages in *Eigenaerdige verhalen*, negatief beschreven. Hij is onbezonnen, leidt een losbandig leven en spendeert menig uur al schransend en feestend in zijn kasteel, alwaar de ‘wellust’ hoogtij viert (8, 10). Overdag gaat de jonker uit jagen met zijn uitgebreid gevolg en vloekt bij hel en duivel als hij geen buit heeft; bidden behoort niet tot zijn gewoonten (7). Een godsvruchtig en gewetensvol man is hij dus niet, en evenmin geeft hij blijk van enig mededogen of van naastenliefde. De restanten van zijn schranspartijen schenkt de ridder nog liever aan de honden dan aan de armen (10, 8).

Op de terugweg naar het kasteel (na een jachtpartij) raken de ridder en zijn gevolg het spoor bijster en komen terecht op wat eens een kerkhof was. Ondertussen is de duisternis ingevallen. De jonker schopt stoutmoedig tegen het kaakbeen van een skelet dat op de weg ligt (11). Een gezel slaat snel een kruis en waarschuwt zijn meester: hij die de as van de doden ontheiligt, zal het slachtoffer worden van hun woede en weerwraak (12). De ridder legt de wijze woorden gewetenloos naast zich neer en vloekt nogmaals bij het heengaan (13). Volledig conform de verwachtingen van de luisteraar of lezer komen deze daden de jon-

16 Exemplaar 03020262338, uitgegeven bij de gebroeders De Wever.

ker duur te staan. Op een avond, tijdens een van de vele Bourgondische maaltijden van de ridder, dringt er 'een rammlend spook, / Een vreeselyk gedrocht [...]'] binnen (17). Alle aanwezigen vluchten of verbergen zich. De jonker probeert het nakende onheil nog af te wenden door zich te verontschuldigen en schuld te bekennen. In een laatste wanhoopspoging nodigt hij de gast uit tot het drinken van een glas Bourgogne of Bordeaux. De pogingen van de jonker om het tij te keren mogen echter niet baten: 'Maer 't spooksel trad vooruit, / En neep zyn harde klauwen toe, / In jonkers kille huid' (21). Een meedogenloze, maar verdiende straf.

Een geijkt verhaalelement in romantische gruwelverhalen – verhalen die thuishoren in de zogenaamde 'zwarte' romantiek – is de stereotiepe beschrijving van de lichamelijke gevolgen van emoties als angst, pijn of wanhoop.¹⁷ De bediende die het spook als eerste gezien heeft, is 'Verbleekt gelyk de wand; / Het haer stond pylrecht op zyn hoofd, / Door vrees en schrik vermand!' (17); de jonker zelf wordt bleek 'gelyk / Een dooden in de kist' (20). Een bleek aanzicht en haren die ten berge rijzen, zijn de fysieke kenmerken bij uitstek van angstige, hysterische of zelfs panische personages die romantische gedichten of verhalen bevolken. Ook de plaatsbeschrijving past perfect in het romantische plaatje: oude kastelen, verborgen achter het loof, een ruïne, van een klooster nota bene, een verlaten kerkhof, met mos begroeide grafzerken (9-10).

Het is duidelijk dat 'De geest' past binnen het romantische genre van het griezelverhaal. Men denke hierbij aan Nicolaas Beets' *Guy de Vlaming*, geschreven in datzelfde jaar 1837, en wat betreft thematiek en sfeerschepping vergelijkbaar met 'De geest'. Beide verhalen spelen zich af in kastelen of ruïnes (Poelgeest in *Guy de Vlaming*) en eindigen met een ijselijke ontknoping. De evidente romantische kenmerken (zoals bijvoorbeeld sfeerschepping, typische fysieke beschrijving van angst, contrastwerking) zijn ook herkenbaar in Beets' verhaal. Een belangrijk verschil is dat *Guy de Vlaming* continu in dezelfde sfeer van horror, duisternis, emotie en paranoia blijft, terwijl bij Van Ryswyck het gruweldiscours meermaals wordt onderbroken door humoristische passages. Deze plotse registerveranderingen zijn al te vinden in het voorbericht van deze bundel. De verteller onderbreekt het verheven register uit zijn nationaal geïnspireerd pleidooi, het laatste deel van het voorwoord, door een spottende commentaar op de muze in een bijna platvloers register. Een ander voorbeeld van een humoristisch procedé in 'De geest', is de ironie waarmee de romantische dichter als een ziener of visionair wordt neergezet: 'Een dichter komt toch altoos met / Zoo 'n duistre dingen aen, / Dat er, op honderd menschen, slechts / Maer een hem kan verstaen' (5).¹⁸ Deze ironisering van de romantische literatuuropvatting wil niet zeggen dat de dichter daarmee zichzelf buiten de

17 Ook Van Ryswycks *Balladen* worden bevolkt door spoken, geesten, heksen, gnomen, en spelen zich af tegen een achtergrond van ruïnes, kastelen, magie en duisternis. Theodoor Van Ryswyck, *Balladen* (Antwerpen 1843).

18 Zie onder meer Van den Berg, 'Romantiek in de Europese letterkunde', 51.

romantiek plaatst. Integendeel: het betreft een vorm van romantische (zelf)ironie en -relativering. De voetnoten in de tekst vervullen vaak een soortgelijke ontregelende functie: het gebruik van voetnoten creëert een metaniveau dat het fictieve karakter van de eigenlijke tekst impliciet benadrukt.

In de romantiek groeide er een speciale belangstelling voor het volksverhaal. Ook de blauwdruk van het 'eigenaerdig' verhaal 'De geest' is bekende, volkse verhaalstof. Van Ryswyck construeert zijn verhaal rond de topos 'De dode te gast genood'.¹⁹ Alle varianten van deze topos zijn terug te voeren op één basisverhaal. Een rijke, ongelovige heer nodigt een doodshoofd uit voor een feestmaal, waarbij hij de schedel een flinke trap toedient. De oneerbiedig behandelde dode verschijnt tegen de verwachtingen in op het feestmaal en brengt zijn gastheer op gruwelijke wijze om het leven.²⁰ De oorspronkelijke geloofscontext van dit verhaal is christelijk-moraliserend en apologetisch: een duister heerschappij, een 'machiavellidiscipel' wordt gestraft voor zijn goddeloosheid en ongeloof.²¹ Deze topos circuleerde in verschillende versies en in verschillende vormen (als verhaal, sage, volkslied et cetera) tijdens de achttiende en negentiende eeuw, en houdt ook duidelijk verband met het Leontiusverhaal in *Het masker van de wereldt afgetrocken* (1646). Dit populair boek verscheen in een (goedkope) negentiende-eeuwse volkseditie bij de Antwerpse volksdrukker Thys (1827).²² *Het masker van de wereldt* is van de hand van de priester-jezuïet Adriaen Poirters, een geliefd dichter en moralisator, ook wel de Vlaamse Cats genoemd.²³ Van Ryswyck grijpt overigens in meerdere geschriften terug naar de (orale) volksverlevering; de politieke allegorie *Antigonus, of De volksklagen* (1841) is gebaseerd op de Antwerpse stichtingssage; een ander 'eigenaerdig' verhaal, 'De torenbrand', handelt over de brand die de Mechelaars de bijnaam 'Maneblussers' gaf; 'Quinten Metzys' verhaalt een Vlaamse volkslegende.²⁴

19 Alfons Thijs geeft een kort overzicht van de geschiedenis van en (uitgebreide) literatuur over deze verhaalstof in de inleiding van zijn artikel uit 2005 in *Volkskunde*. Alfons K.L. Thijs, 'Een lied in zijn functionele context herplaatst: "De dood te gast genood" in een achttiende-eeuws West-Vlaams verzamelhandschrift', *Volkskunde* 106/4 (2005) 391-392.

20 [Uit de verzameling van Pol De Mont] 'Sagen. 9. De doodskop', *Volkskunde* 1 (1888) 72-73.

21 Thijs, 'Een lied in zijn functionele context herplaatst', 401-403. De 'machiavellisten', een benaming die dateert uit de zeventiende eeuw, waren in werkelijkheid geen godsloochenaars, maar voorstanders van de religieuze verdraagzaamheid. Zij waren tijdens de contrareformatie het mikpunt van aanvallen en laster door de jezuïeten.

22 Exemplaar 03020454129 in de UA-bibliotheek, exemplaar 03080072896 en 320065 in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience te Antwerpen.

23 'Poirters, Adriaen' in: Gerrit Jan Van Bork & Piet Jozias Verkruijsse, *De Nederlandse en Vlaamse auteurs* (1985). Online raadpleegbaar op: <http://www.dbnl.org> [11/11/2010].

24 Zowel het boek van Poirters als de verhalen over Metsys en Antigonus worden aangehaald door Domien Sleecx in de context van de Vlaamse volksverlevering. Domien Sleecx, *Indrukken en ervaringen* (Gent 1903) 8-9, 15.

Licht en donker, verlichting en romantiek

In 'De geest' wordt de complexe relatie tussen romantiek en verlichting op een humoristische wijze behandeld. De twee stromingen blijken geenszins zuivere antoniemen te zijn. Dat is in overstemming met het toenmalige bredere literaire discours: zo toonde Joris Vlasselaers aan dat in het negentiende-eeuwse Vlaanderen de opvattingen van de romantiek vaak nauw verbonden waren met de Aufklärungsidealen.²⁵

In 'De geest' bespot het hoofdpersonage het geloof in spoken en geesten. Enkel datgene wat hij kan voelen of zien, behoort tot zijn geloofswereld (7). Dat geldt evenzeer voor een 'heertjen' uit het gevolg van de jonker. Hij is van mening dat zijn meester het bij het rechte eind heeft en niets hoeft te vrezen van geesten of spookfiguren: "Zyn reden is gegrond" (13). De verteller koos in deze context bewust voor het substantief 'reden' en het adjectief 'gegrond'; beide woorden refereren aan redelijkheid en rationaliteit. Tegenover deze personages die uitgaan van de zintuiglijke waarneming en van redelijkheid, staan de geest, niet te bevatten met de ratio, en een aantal dienaars van de jonker die niet zozeer de rede als wel het geloof (zowel spoken als godsdienst, 11-12) tot leidraad nemen.

Van Ryswyck opent 'De geest' met een aanspreking van de 'ongelovigen': 'Gy, die met geest en schimmen spot, / En hun bestaen miskent, / Kom hier, en houd naer myn verhael / Uw aendacht eens gewend' (3). Op de volgende bladzijde (4-6) gaat de verteller in dezelfde toonaard verder: de zogenaamd verlichte geesten zijn van mening dat de verlichting een geheel nieuw tijdperk inluidde en dat vóór de verlichte inzichten het mensdom dom en achterlijk was. Met de verlichting waren alle monsters en geesten eensklaps verdwenen en scheen het licht in rede en brein. In een andere passage wordt gesteld dat het licht de 'schrik der spookery was' en dat men na de verlichting niets meer van spoken of consorten heeft vernomen (6). De verteller merkt echter op dat het licht van de zon en de maan, en ook 'fakkels en flambauw' de wereld toch al verlichten 'van 's werelds wieg' – beide woordcombinaties zijn allitererend – waarna een verlichte geest op betweterige toon de verteller verbetert (5); het gaat hier om het geestelijk, het verstandelijk licht.

Van Ryswyck steekt duidelijk de draak met de verlichte wijsneuzen en stelt hun mening spottend in vraag. Deze spot leidt in het geheel van de geciteerde passages (4-6) tot een vorm van ironische distantie die zich manifesteert als een (milde) cultuurkritiek op de verlichte negentiende eeuw. Blijkbaar hechtte Van Ryswyck veel belang aan het verlichtingsdebat; pas na vier bladzijden rondt hij de inleidende beschouwingen (met betrekking tot de verlichting) af en vat hij het eigenlijke verhaal aan.

De auteur verwerkt het contrast donker-licht (alluderend op de verlichting)

²⁵ Joris Vlasselaers, *Literair bewustzijn in Vlaanderen. Een codereconstructie* (Leuven 1985) 149-150.

ook in de eigenlijke verhaallijn; de verteller geeft zelf opmerkingen in dat verband (20). ‘Opgeklaerd gezicht’ is geen toevallige woordkeuze, evenmin toevallig is de verwijzing naar de gasverlichting (6). Van Ryswyck vernoemt op diezelfde bladzijde wellicht de meest bekende vertegenwoordiger van de verlichting: ‘Dat licht, of lyk men ’t heeft genoemd, / Wanneer men ’t droeg ten doop; / En waer Voltair’ de vaêr van was, / En die het bracht te koop’ (6). De vader van de verlichting wordt hier niet met de nodige *egards* benaderd, wel integendeel: hij ‘verkocht’ de verlichting, als een straatventer, zo lijkt het wel. Een andere passage plaatst Voltaire opnieuw in een slecht daglicht: lezers wenden de ogen af bij het lezen van de naam Voltaire, waarop de dichter de naam prompt weer inslikt (6-7). Van Ryswyck schrijft hier in een weinig verheven register over een van de grootste geleerden van het verlichtingstijdperk, een gerespecteerd, erudiet en bekend auteur.

Een dergelijke ambivalentie blijkt ook uit het feit dat hij in een ander gedicht, *Nieuwjaerswensch der gaz-ontstekers* (1844), een ode brengt aan de Antwerpse gasontstekers, in zekere zin exponenten van de toegepaste verlichtingsideeën. Net als in ‘De geest’ wordt gealludeerd op het contrast licht-donker en op de dubbele bodem van ‘verlichting’. De gasontstekers worden er op een positieve manier omschreven – het gedicht is in de wij-vorm opgesteld, vanuit het standpunt van de gasontstekers. Zij trotseren weer en wind, warmte en koude; ze belichten elke uithoek van de stad en verdrijven zo het geboefte; hun ijverzucht is tomeloos; zij brengen niet enkel licht in de straten, maar ook in de harten en geesten.²⁶

Motto en afbeelding

Eigenaerdige verhalen bevat acht motto’s op 137 bladzijden. Volgens Gerard Genette is het typerend voor de romantische literatuur dat ze intensief gebruik maakt van motto’s.²⁷ Genette traceert hoe het gebruik van motto’s aan het einde van de achttiende eeuw in Engeland in de mode kwam (in het genre van de *gothic novel*), en via Walter Scotts historische romans vervolgens naar Frankrijk oversloeg. Met een motto positioneerde de romantische auteur zich te midden van andere auteurs die golden als de vaandeldragers van de nieuwe romantische literatuuropvatting.²⁸

Alphonse De Lamartine (1790-1869) levert het motto voor ‘De geest’: ‘Malheur à qui des morts profane la poussière!’ (2). Het geciteerde fragment is afkomstig uit De Lamartines *Méditations poétiques*, voor de eerste keer verschenen in 1820, en meer bepaald uit de 22ste meditatie, getiteld ‘Le temple’.²⁹ Het is een uiterst romantisch gedicht waarin de mijmeringen van de verteller worden

²⁶ Van Ryswyck, *Volledige werken van Theodoor van Ryswyck*, III, 148-149.

²⁷ Ibidem, 148.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Alphonse De Lamartine, *Méditations poétiques* (Brussel 1835) 124.

Afb. 3 Afbeelding
bij 'De Geest', Eigen-
aerdige verhalen.
Erfgoedbibliotheek
Hendrik Conscience
(Antwerpen), C1656 ex. 1.
Theodoor Van Ryswyck,
Eigenaerdige verhalen
(Antwerpen 1837) 1-22.

weergegeven wanneer die in de nachtelijke duisternis een tempel bezoekt. De bijhorende graven doen hem in gedachten verzinken. Deze setting en ook een aantal verhaalelementen (graven, duisternis) verwerkte Van Ryswyck in 'De geest'. Door het citeren van een auteur die geldt als een van de boegbeelden van de Franse romantiek, plaatst Van Ryswyck zich impliciet in de romantische literaire traditie. Het motto laat bovendien zien dat Van Ryswyck geenszins de Franse literaire traditie verwerpt, wel integendeel. Niettegenstaande zijn overduidelijk flamingantische cultuurnationalistische standpunten neemt hij, evenals vele andere Vlaamse auteurs, de Franse literatuur als navolgbaar voorbeeld.³⁰

Het verhaal is vergezeld van een krijtlithografie van de bekende Antwerpse

30 De Franse, 'onzedelijke', romantische literatuur zal het onderwerp vormen van een lastercampagne, vanop de preekstoel gevoerd door de Vlaamse clerus, die de Vlamingen wilde 'beschermen' tegen de slechte invloeden van de 'verderfelijke' Franse literatuur. Nele Bemong, 'Nulla fides Gallis. De Belgische historische roman als medicijn tegen de Franse pest' in: Raf De Bont & Tom Verschaffel (red.), *Het verderf van Parijs* (Leuven 2004) 223-241.

kunstschilder Nicaise De Keyser (1813-1887), directeur van de Antwerpse Academie (vanaf 1855) en ridder in de Orde van Leopold (vanaf 1839). De Keyser was een van de belangrijkste representanten van de romantische stroming binnen de negentiende-eeuwse Vlaamse schilderkunst.³¹ De achtergrond is grijsig met in de verte een vage, schemerige lichtinval en laat een invallende duisternis zien. De akelige en lugubere sfeer van het decor wordt doorgetrokken in een aantal attributen op de voor- en achtergrond, zoals een kruis, een grafzerk, een doodshoofd, een skelet en een doodshuisje. Deze omgeving stelt het kerkhof voor waar het hoofdpersoonage van 'De geest' zijn goddeloos misdrijf begaat (het ontheiligen van de voorvaderlijke relictien). Het hoofdpersoonage is eveneens afgebeeld, in de kledij van een edelman, samen met zijn entourage.

Slot: Van Ryswyck als Europees-romantisch en Vlaams-cultuurnationalistisch dichter

De hierboven gemaakte analyse toont aan dat Van Ryswyck vertrouwd was met de literaire stroming van de romantiek en, als een van de eerste literatoren in Vlaanderen, de romantische literaire procédés en cultuur-filosofische denkbeelden in de praktijk bracht. Van Ryswyck mag gelden als een van de eerste vertegenwoordigers van de romantiek in de nieuwe Belgische natiestaat, die bij het verschijnen van de *Eigenaerdige verhalen* amper zeven jaar bestaat.

Een aantal elementen wijst er bovendien op dat Van Ryswyck een geletterd doelpubliek voor ogen heeft, in de eerste plaats zijn literaire collega's uit het genootschapsleven. De inhoud van de tekst, de denkbeelden die er worden ontwikkeld en de ideologisch-culturele grondslagen ervan, zullen vooral weerklank gevonden hebben bij geschoolde collega's. Het debat over de verlichting, met centraal de figuur van Voltaire, werd niet op straat, bij de bakker of bij de slager gevoerd, maar onder intellectuelen en literatoren. Het is weinig waarschijnlijk dat ongeletterden Van Ryswycks verwijzingen, standpunten en woordspelletjes daaromtrent begrepen. Dezelfde redenering gaat op voor de stilistische kenmerken van de literaire romantiek en Van Ryswycks persoonlijke omgang daarmee, die in de eerste plaats door zijn collega's werden herkend en eventueel aanleiding konden geven tot een literair-poëticaal debat in genootschappelijk verband.

We kunnen dus vaststellen dat de wijze waarop Van Ryswyck zijn publieke optreden als dichter vormgaf veel minder 'naïef' was dan totnogtoe werd verondersteld. Van Ryswyck blijkt veel eerder een pionier te zijn op literair-poëticaal én op cultuurhistorisch vlak. In een nieuwe literaire en politieke constellatie (de Belgische natiestaat) introduceert hij de romantische stijlkenmer-

³¹ De Keyser wordt meermaals genoemd in het oeuvre van Van Ryswyck. Van Ryswyck schreef ook een ode aan hem: 'Ode aen myn vriend N. De Keyser' in: Van Ryswyck, *Volledige werken van Theodoor van Ryswyck*, III, 33-36.

ken, motieven en ideeën, en levert hij een discursieve, tekstuele bijdrage aan de Vlaamse subnatievorming. Kortom: het is veel te eenvoudig en zelfs incorrect om te stellen dat Van Ryswyck een onverfijnd volksdichter was.

Adelheid Ceulemans (Aspirant FWO-Vlaanderen), ISLN, Dept. Letterkunde Universiteit Antwerpen, Grote Kauwenberg 18, B-2000 Antwerpen, Adelheid.Ceulemans@ua.ac.be